

ضرورت ها، راهبردها و راهکارهای پدافند اقتصادی (دفاع اقتصادی - جهاد اقتصادی)

صیدپاهر دار آفرین

دکترای مدیریت دولتی، گرایش تصمیم گیری و خط مشی گذاری عمومی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.

نام نویسنده مسئول:

صیدپاهر دار آفرین

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۰۹

چکیده

سیاستگذاری پدافند غیرعامل تابعی از شکل بندی های اقتصادی و ضرورت های ساختاری در نظام سیاسی تلقی می شود. کشورهایی که روند رشد اقتصادی و نوسازی را طی می نمایند، از قابلیت های لازم برای سازماندهی پدافند غیرعامل برخوردارند. این امر نشان می دهد که نوسازی و رشد اقتصادی آثار خود را در حوزه های فرهنگی، اجتماعی، ساختاری و راهبردی بجا می گذارد.

آمریکا و حامیان غربی آن، آخرین تیر ترکش تخصصی، یعنی تحریم هوشمند را که ترکیبی از تحریم واقعی و جنگ روانی است، علیه جمهوری اسلامی رها کرده اند. این نوع تحریم اقتصادی که به زعم آنان می تواند فلج کننده باشد، شامل تحریم های نفتی، بانک مرکزی، شرکت های کشتیرانی و نفتکش ها و برخی شخصیت ها است. لذا این تحقیق و تحقیقات مشابه می تواند راهکاری برای مقابله با این حربه دشمن باشد. این تحقیق با روش توصیفی و تحلیلی با هدف تبیین عوامل راهبردی مؤثر در تأمین نیازهای پایه ای و اساسی از منظر پدافند غیرعامل با رویکرد اقتصادی به منظور مقابله با تحریم های اقتصادی دشمن با استفاده از نظرات خبرگان آشنا به موضوع پدافند غیرعامل در قالب عوامل داخلی (قوت ها و ضعف ها) و عوامل خارجی (فرصت ها و تهدیدات) نوشته شده است که نتایج به دست آمده نشان می دهد عواملی همچون وجود اهداف دشمن و لزوم جلب مشارکت همگانی برای دفاع از عزت ملی، فرهنگ سازی به نفع مصرف تولیدات داخلی، عدم اولویت به توسعه بخش کشاورزی و تولید اقلام راهبردی، لزوم مدیریت مناسب ذخایر و منابع ارزی کشور به نفع نیازهای اساسی و خرید اقلام ضروری و سودجویی و فرصت طلبی بخشی از عوامل مؤثر در مقابله با تحریم های اقتصادی دشمن در حمایت داخلی و در تأمین به موقع، ذخیره سازی کافی و توزیع کارآمد نیازهای پایه ای و اساسی با تاکید بر مواد غذایی خواهد بود.

واژگان کلیدی: پدافند غیر عامل، پدافند اقتصادی، رشد اقتصادی، تحریم اقتصادی، سیاستگذاری پدافند غیرعامل.

مقدمه

رشد اقتصادی در کشورهای مختلف به عنوان یکی از عوامل متنوع شدن راهبردهای دفاعی محسوب می‌گردد. سیاست گذاری پدافند غیرعامل با هدف جلوگیری از وارد شدن صدمات جانی و خسارات مالی و یا به حداقل رسانیدن صدمات و خسارات ناشی از حملات زمینی، دریایی، هوایی و موشکی دشمن انجام می‌گیرد. فرایندهای تحول در ساختار اقتصادی ایران را باید به عنوان بخشی از پشتوانه راهبردی دانست. در شرایط تهدیدات امنیتی و راهبردی، ضرورت بهره‌گیری از سیاستگذاری دفاع غیرعامل به عنوان اصلی‌ترین رویکرد بازدارنده در برابر تهدیدات دشمن تلقی می‌شود. ضرورت‌های رشد اقتصادی و تحول راهبردی ایران ایجاب می‌نماید که فرایندهای معطوف به سیاستگذاری پدافند غیرعامل سازماندهی گردد. بهره‌گیری از شکل بندی‌های قدرت ملی در شرایطی امکانپذیر است که سیاستگذاری پدافند غیرعامل برای مقابله با تهدیدات احتمالی سازماندهی گردد.

نقش زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی در سیاستگذاری پدافند غیرعامل با توجه به اینکه مخازن، منبعی برای ذخیره نیازهای اساسی مردم هست، لذا پدافند غیرعامل و نگرش مدیریت بحران در ساخت و بهره‌برداری مخازن از اهمیت بالایی برخوردار است. علاوه بر مخازن، ضرورتهای حفاظت از تأسیسات صنعتی و نظامی در شرایط تهدید اجتناب‌ناپذیر و ضروری است. حوادث مربوط به تخریب تأسیسات هسته‌ای در نطنز و بوشهر، تخریب تأسیسات موشکی در ملارد نشان می‌دهد که ضرورت سازماندهی دفاع غیرعامل و الگوهای پدافند مبتنی بر عامل، نه تنها در حوزه‌های نظامی و عملیاتی وجود دارد بلکه هر یک از تأسیساتی که مبادرت به تولید قدرت ملی برای ایران می‌نماید از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اقتصاد، مقوم و بستر ساز دستیابی به سایر ابعاد امنیت ملی است، یکی از پایه‌های مهم پایداری انقلاب‌ها جنبه اقتصادی آن است. انقلاب اسلامی ایران از ابتدای شکل‌گیری با جنگ همه‌جانبه‌ای از سوی استکبار مواجه بوده است. یکی از ابعاد مهم آن، بعد اقتصادی است که در قالب تحریم‌ها اعمال شده است. هدف نهایی این تحریم‌ها نیز فرسایش توانمندی‌های نظام جمهوری اسلامی ایران به منظور دست‌کشیدن از اهداف و آرمان‌های خود می‌باشد. لذا مقابله با دشمنان انقلاب اسلامی مستلزم سیستم اقتصادی قوی و منعطفی با توان دفاع در مقابل تهدیدات و تهاجمات اقتصادی است.

جنگ اقتصادی غرب علیه ملت ایران که ابعاد و گستردگی آن در نظریه اقتصاد مقاومتی از سوی مقام معظم رهبری به شکل عمیق‌تری مورد توجه قرار گرفت از این جهت حائز اهمیت است که دشمنان جمهوری اسلامی ایران با عنایت به برخی مؤلفه‌های تهدید تلاش می‌کنند تا ضمن سرپوش گذاشتن بر ناتوانی‌های خود در سایر عرصه‌های تهدید، جنگ خاموشی را علیه ملت ایران مدیریت کنند که با کمترین هزینه بتوانند بخشی از اهداف گذشته خود را تامین نمایند. اعمال فشارهای اقتصادی و ممانعت از ورود کالاهای اساسی مورد نیاز مردم و وادار کردن کشورهای دیگر برای پیوستن به تحریم‌ها علیه ایران باعث می‌شود که فشارهای اقتصادی، بازتاب و اثرات منفی خود را بر مردم وارد سازد.

با توجه به اهمیت موضوع معیشت مردم که در سیاست‌های ابلاغی اقتصادی مورد تأکید مقام معظم رهبری قرار گرفته است تبیین عوامل راهبردی مؤثر پدافند غیرعامل کشور در برابر تهدیدات تأمین نیازهای پایه‌ای و اساسی با تأکید بر مواد غذایی از الزامات جنگ اقتصادی و مقابله با تأثیرات آن بر مردم خواهد بود. در این راستا برای مدیریت وضع موجود، توجه به فرصت‌ها، تهدیدات، قوتها، ضعف‌ها و مؤلفه‌های گذار بر آنها ضروری است. با توجه به وابستگی کشور به نهادهای اصلی تولیدات کالاهای اساسی و نقاط ضعف‌های نظام تأمین، ذخیره‌سازی و توزیع کالاهای اساسی کشور و تحریم‌های همه‌جانبه از طرفی، و عدم نگاه یکپارچه راهبردهای موجود با رویکرد پدافند غیرعامل و نبود درک روشن از ماهیت جنگ اقتصادی، تبیین عوامل موجود برای دستیابی به مؤلفه‌های پدافند اقتصادی ضروری است، لذا این تحقیق در پی تبیین راهبردی عوامل مؤثر در تضمین تأمین نیازهای پایه‌ای و اساسی با تأکید بر مواد غذایی از منظر پدافند غیرعامل با رویکرد اقتصادی می‌باشد.

در صورت تبیین راهبردی عوامل مؤثر پدافند غیرعامل و اجرای آن در دستگاه‌های اجرایی، توان تولید داخلی و قدرت مقابله با تهدیدات اقتصادی افزایش خواهد یافت و در صورت عدم توجه به عوامل مؤثر پدافند غیرعامل، خواسته دشمن در قرار دادن مردم در مقابل نظام، به واسطه مشکلات معیشتی و عدم دسترسی مناسب به نیازهای پایه‌ای و اساسی (مواد غذایی) تحقق خواهد یافت.

مبانی نظری و پیشینه شناسی تحقیق

مقصود از پیشینه تحقیق این است که پشتوانه و زمینه ای را برای پژوهش فراهم آورد و پلی بین پروژه تحقیقاتی و وضع فعلی باشد که بتواند شناخت بیشتری را درباره موضوع مورد تحقیق و الزامات آن در آینده، ایجاد کند (عرفانی راد، ۱۳۹۴: ۱۲).

مفهوم شناسی

پدافند به معنی حفظ جان مردم، تضمین امنیت افراد، صیانت از تمامیت ارضی و حاکمیت ملی در همه مواقع در برابر هرگونه شرایط، موقعیت و هرگونه تجاوز بدون به کارگیری سلاح می باشد (کامران و همکار، ۱۳۹۱، ۱۳۹۱: ۲۲۰). منظور از پدافند غیرعامل مجموعه اقداماتی است که بدون نیاز به کاربرد تجهیزات نظامی و سلاح صرفاً بر مبنای طراحی ساختار و مشخصات فضا از دو بعد شکل و فرم و عملکردهای آن، در پی محدود نمودن آسیب های ناشی از جنگ، بهبود قابلیت های فضا به منظور تأمین حفاظت از جان شهروندان و به حداقل رسانیدن لطمات جانی ناشی از جنگ است. (Lacina, 2006:276) بیشتر نظریه پردازان داخلی، پدافند غیرعامل را با تأکید بر بعد دفاع پیشگیرانه در برابر حملات دشمن (عامل انسانی) تعبیر کرده اند. در پدافند عامل فقط نیروهای مسلح مسئولیت دارند درحالیکه در پدافند غیرعامل تمام نهادها، نیروها، سازمان ها، صنایع و حتی مردم می توانند نقش مؤثری بر عهده گیرند. (کامران و همکار، ۱۳۹۱: ۸).

در منابع دینی و اسناد بالادستی کشور جمهوری اسلامی ایران به موضوع پدافند غیرعامل تأکید شده است. خداوند در آیه ۶۲ سوره مبارکه انفال می فرماید: " و برای مقابله با دشمن، هر چه در توان دارید از نیرو و از اسب های آماده بسیج کنید تا دشمن خدا و دشمن خودتان و نیز دشمنانی غیر از اینان را که شما آنان را نمی شناسید ولی خداوند آنها را می شناسد به وسیله آن بسی بترساند و در راه خدا هر چه انفاق کنید، پاداش کامل آن به سوی شما خواهد آمد و به شما ستم نخواهد شد." در تفسیر این آیه شریفه حجت الاسلام قرائتی نکته ها و موارد زیادی را آورده اند که بسیاری از این موضوعات از جمله دستور آماده باش، آمادگی رزمی، وحدت و یکپارچگی، ایجاد رعب در دشمن، بسیج مردمی، تهدید دشمنان، حفظ بنیه دفاعی مسلمانان مرتبط با بحث پدافند غیرعامل می باشند: (قزائتی، ۱۳۸۸: ۳۴۶-۳۴۷).

حضرت امیرالمومنین علی (علیه السلام) در نامه ۱۱ نهج البلاغه می فرمایند: «آنگاه که در میدان جنگ رویاروی دشمن قرار گرفتید، باید قرارگاه شما در دامنه کوه ها و تپه ها و یا در کنار نهرها باشد تا پوشش و حفاظ شما شود و شما را از دشمن نگاهبانی کند و جنگ را از یکسو یا حداکثر دو سو با دشمن داشته باشید و قسمت های دیگر، تکیه بر موانع طبیعی داشته باشد، تا دشمن قدرت نفوذ نداشته باشد» (دشتی، ۱۳۸۷: ۳۵۱).

در صدر اسلام نیز با تکیه بر این اصول، در غزوه احد پیامبر اکرم (صلی الله علیه) با اتکاء بر ارتفاعات حداکثر بهره برداری از عوارض طبیعی را نمودند و در غزوه خندق با کندن خندق پیرامون شمال شهر مدینه و ایجاد خطوط دفاعی مانع تهاجم دشمنان به شهر شدند. (جلالی و همکار، ۱۳۸۹: ۱۰)

مقام معظم رهبری نیز بارها موضوع پدافند غیرعامل را مورد تأکید قرار داده اند. از جمله میفرمایند: «پدافند غیرعامل مثل مصونیت سازی برای انسان است. از درون ما را مصون می کند. این معنایش این است که ولو دشمن تهاجمی بکند و زحمتی هم بکشد و ضرب و زوری هم بزند، اثری نخواهد کرد، این پدافند غیرعامل نتیجه اش این است». (مقام معظم رهبری، آبان ۱۳۹۱)

جلالی اهداف و کارکردهای مهم پدافند غیرعامل را به شرح زیر تعریف می کند: (جلالی، ۱۳۹۱: ۸۱) حفاظت از جان مردم، حفاظت از زیرساخت ها، استمرار خدمات ضروری، حفاظت از تأسیسات و تجهیزات نادر، پایدارسازی مدیریت عالی کشور، حفاظت سایبری از کشور و تأمین نیازهای مردم.

مفهوم نیازهای پایه ای و اساسی مردم

نیاز در لغتنامه دهخدا به معنای حاجت و احتیاج و در فرهنگ واژگان مترادف و متضاد درخواست و ضرورت تعریف شده است همچنین واژه حیاتی در فرهنگ واژگان مترادف و متضاد به معنای اساسی، اصولی، لازم و ضروری تعریف شده است،

غذا نیز در فرهنگ معین به معنای خوردنی، قوت و در فرهنگ عمید آنچه خورده شود و به نمو جسم کمک کند و انرژی لازم برای بدن به وجود آورد.

مکس نیف نیازهای اساسی بشر را به شرح زیر دسته بندی می کند و بیان می کند یکی از کاربردهای آن در زمینه توسعه استراتژیک پایدار است که در آن نیازهای منحصر به فرد اساسی بشر (نه نیازهای تجاری) و کارکرد نیاز نظام اجتماعی مشترک در جامع های پایدار پاسخ داده می شود که عبارتند از: امرار معاش، حفاظت، مهربانی، درک، مشارکت، فراغت، تکوین، هویت و آزادی. (مکس نیف مانفرد و دیگران، ۱۹۸۹: ۸۰)

سازمان پدافند غیرعامل نیازهای اساسی (حیاتی) مردم را شامل غذا، آب، بهداشت، امنیت، رسانه و ارتباطات، سرپناه و انرژی تعریف نموده و آن را به ۳ گروه حیاتی، لازم و تأمین در صورت امکان تقسیم بندی نموده است. (جلالی، ۱۳۹۳). غذاهایی که سهم بالا در مصرف خانوار ایرانی دارند به طوریکه کمبود آنها در بازار باعث اختلال در امنیت ملی کشور شده و ضرورت دارد در داخل کشور به حد کفایت تولید شوند. این محصولات عبارتند از گندم، برنج، سیب زمینی، تخم مرغ و مرغ، گوشت قرمز، ماهی، لبنیات، روغن، قند و شکر.

تهدید شناسی در پدافند غیرعامل

موضوع پدافند غیرعامل با موضوع تهدیدات عجین بوده و در واقع وجود تهدیدات است که اقدامات پدافند غیرعامل را توجیه می نماید. از طرفی رویکرد تهدیدات در عصر حاضر تغییر کرده و باید جهت دفاع و رسیدن به اهداف پدافند غیرعامل ضمن شناخت کامل تهدیدات نوین، اقدامات پدافندی خود را بر اساس رویکرد جدید این تهدیدات طراحی نماییم. تهدید در لغت به معنای ترسانیدن و وعده عقوبت دادن و در اصطلاح حقوق به معنای ایجاد بیم بر جان، مال یا آبروی دیگری. (جعفری لنگرودی، ۱۳۶۸: ۱۸۳)

با توجه به مفهوم تهدید و عوامل مؤثر بر شکل گیری و بازتاب های اجرایی تهدید، پرواضح است که تهدید یک مقوله ژئوپلیتیکی است که نتیجه تعامل عناصر بنیادین جغرافیا، سیاست و قدرت می باشد. تهدید به لحاظ ماهیت، روشها و ابزارهای مورد استفاده دارای انواع و ابعاد مختلفی است. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۳۳۳)

با وجود آنکه بیشتر تهدیدات بخش اقتصادی از حوزه تهدیدات وجودی خارج است، اما از نظر مکتب کپنهاگ دو عامل اساسی تهدیدات بخش اقتصادی را تبدیل به تهدیدات وجودی می نماید: «اول آنکه تهدیدات بخش اقتصادی بقای جمعیت کشور را مورد تهدید قرار دهد. دوم آنکه تهدیدات اقتصادی تأثیر استراتژیک بر بخش نظامی داشته باشد». بر این اساس می توان تحریم های گسترده اقتصادی را در مجموعه تهدیدات وجودی اقتصادی قرار داد، زیرا هم می تواند بقای جمعیت را از ناحیه گسترش فقر تهدید نماید و هم با تحریم تجهیزات و تکنولوژی نظامی عملاً بخش نظامی را با مشکلات جدی و مخرب مواجه نماید. (عصاریان نژاد و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۳۱)

مهمترین نیازمندی کشور در جنگ اقتصادی:

بخش کشاورزی مهمترین و اصلی ترین منبع تأمین غذا به شمار می رود و اهمیت آن در دوره ی تحریم ها، بیش از پیش احساس می شود. یکی از پیکان های دولت باید به سمت سامان دهی این بخش نشانه برود. اخیراً نتایج برخی سیاستهای اقتصادی به گونه ای بوده است که کشت برخی محصولات کشاورزی، که نقش مهمی در تولید موادغذای کشور دارند، با بحران مواجه شده اند و انگیزه ی کشاورزان در تولید آنها تضعیف شده است و خطر کاهش تولید آنها در آینده ای نزدیک احساس می شود. دولت باید توجه جدی به مشکلات کشاورزان نماید و موانع تولیدات کشاورزی را مرتفع سازد و از واردات کالاهای کشاورزی در شرایطی که تولیدکنندگان داخلی قادر به تولید هستند، جلوگیری نماید. بدیهی است که این بخش به دلیل استراتژیک بودن و زودبازده بودن، قادر است با سرعت و تحرک بیشتری بر اوضاع اقتصادی (از لحاظ تثبیت قیمت کالاهای مصرفی و اشتغال) تأثیر بگذارد. خودکفایی در تولیدات کشاورزی گام اصلی مقابله با تحریم های اقتصادی است. (احسانی و همکار، ۱۳۹۲)

تهدیدات و تحریم های اقتصادی

تهدید اقتصادی یکی از مسائل مهم برای کشورها محسوب می شود، امام خمینی (رحمت الله علیه) می فرماید: «یکی از مسائل مهم ما مسئله اقتصاد است. باید سعی کنیم که از حیث اقتصادی قوی و بدون وابستگی باشیم و باید مسئله کشاورزی که در رژیم سابق برای به هم زدن آن نقشه داشتند تا ما را وابسته کنند بیشتر مورد نظر ما باشد. (صحیفه امام، جلد ۱۷: ۵۰) همچنین ایشان تهدید اقتصادی را ناشی از طمع استعمارگران برای دستیابی به منابع و مخازن طبیعی جهان می دانند و در این باره به روشن سازی تهدید سلطه گران علیه منافع اقتصادی کشورها پرداخته اند که از آن جمله است: «این ها می خواهند که تمام مخازن ما را ببرند.» (همان، جلد ۴: ۲۳۹)

تهدیدات اقتصادی عوامل داخلی و خارجی با ماهیت اقتصادی و خارج از کنترل دولت (نظام سیاسی) که باعث به خطر افتادن بقای نظام اقتصادی و یا جلوگیری و تأخیر در دستیابی به اهداف عالی آن شود (رهبر، خادمی، ۱۳۷۷: ۳۵). طبق تعریف سیف، تهدید اقتصادی، به الگوهای رفتاری اقتصادی یا اقدامات اقتصادی غیر خشونت آمیزی گفته می شود که از سوی بازیگر یا بازیگران مشخص دیگری از طریق اقناع یا القاء به کار گرفته شده، امنیت ملی آنان را با خطر مواجه کند. (سیف، ۱۳۸۸: ۱۸۸).

ماندل ابعاد امنیت اقتصادی را دو بعد داخلی (شامل رشد اقتصادی و توزیع عادلانه) و خارجی (رهایی از فشارها و تحریمهای خارجی) میدانند. وی مسئله قدیم هویج (اقدامات مثبت نظیر کمک، سرمایه گذاری و ...) و چماق (اقدامات منفی نظیر تحریم) را مهم ترین اشکال تهدیدات اقتصادی میدانند. (ماندل، ۱۳۷۷: ۱۱۹).

تعریف اصطلاحات

الف. راهبرد: راهبرد اساساً یک الگو و طرح کلان برای رسیدن به یک هدف خاص، در یک محیط مشخص و با استفاده از ظرفیت ها، منابع و ابزارهای موجود و تحت تبعیت و روش های خاص می باشد (سلامی، ۱۳۸۵: ۱۸).

راهبرد، مسیر فعالیت سازمان برای تحقق اهداف سازمان است. بدین معنی که پس از تعیین اهداف، عموماً راه های متفاوتی جهت تحقق آنها متصور است و هر یک از این راه ها می تواند راهبرد سازمان باشد. تحقق اهداف، به معنای دستیابی به وضعیت مطلوب است و راهبرد، روش رسیدن از وضعیت موجود، به وضعیت مطلوب می باشد (شهلائی و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۹).

ب. پدافند: اقداماتی است که طی آن با استفاده از کلیه وسایل و امکانات موجود از پیشروی و هجوم دشمن جلوگیری به عمل آمده و با نیروهای تکاور او منهدم می گردد (رستمی، ۱۳۷۸: ۲۰۰).

پ. پدافند عامل: عبارت است از به کارگیری مستقیم جنگ افزار، به منظور خنثی نمودن و یا کاهش اثرات عملیات خصمانه هوایی، زمینی، دریایی، نفوذی و خرابکارانه بر روی اهداف مورد نظر (جلالی و همکاران، ۱۳۸۹: ۷).

ت. پدافند غیر عامل: مجمع تشخیص مصلحت نظام در راستای تدوین سیاست های کلی پدافند غیر عامل کشور، پدافند غیر عامل را این گونه تعریف نموده است: مجموعه اقدام های غیر مسلحانه ای که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب پذیری، تداوم فعالیت های ضروری، ارتقای پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدها و اقدامات نظامی دشمن می شود (موحدی نیا، ۱۳۸۸: ۳).

هدف پدافند غیر عامل دفاع سر زمینی، کاهش احتمال فعالیت های متخاصمانه و همچنین به حداقل رساندن خسارت ناشی از این فعالیت هاست.

و: ویژگی ها و مؤلفه های ده گانه اقتصاد مقاومتی: مؤلفه های دهگانه اقتصاد مقاومتی توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شده است (ghasemi & anjamrooz, ۲۰۱۶). برای اولین مؤلفه می توان ایجاد تحرک و پویایی در اقتصاد کشور و بهبود شاخصه های کلان اقتصادی از جمله رشد اقتصادی، تولید ملی، اشتغال، تورم، رفاه عمومی و عدالت اجتماعی که منجر به رونق اقتصادی می شود را بیان کرد که در بین این شاخص ها، شاخص عدالت اجتماعی که شامل مؤلفه های گسترش تأمین اجتماعی، مقابله با رانت، محرومیت زدایی و ... است، مهم ترین شاخص است؛ چراکه نظام اسلامی، رونق اقتصادی بدون

عدالت اجتماعی را قبول ندارد و باید با پیشرفت جامعه، وضع طبقات محروم جامعه بهبود یابد. دومین مؤلفه، توانایی مقاومت در برابر عوامل تهدیدزا از جمله تحریم ها است. برای مثال برای پر کردن خلأ مبادلات خارجی می توان با تقویت نقش بانک های دولتی و عمومی که در لیست تحریم ها نیستند و نیز با تقویت جایگاه بانک های خصوصی، تحریم ها را فرصتی برای رشد و توسعه در عرصه بین المللی تلقی نمود. سومین مؤلفه آن استفاده بهینه از ظرفیت های داخلی شامل ظرفیت های گسترده علمی، انسانی، طبیعی، مالی، جغرافیایی و اقلیمی است که به این معنا نیست که از امکانات کشورهای دیگر استفاده نشود و تنها از ظرفیت های داخلی استفاده شود بلکه با اتکا به ظرفیت های داخلی می توان با استفاده از امکانات کشورهای دیگر، ظرفیت های داخلی را ارتقاء داد. چهارمین مؤلفه آن رویکرد جهادی است چراکه عملی کردن اصول اقتصاد مقاومتی با حرکتی آهسته امکان پذیر نیست و به یک اراده راسخ، همت، برنامه ریزی، حرکت علمی و مدیریت جهادی نیازمند است.

پنجمین مؤلفه آن مردمی بودن اقتصاد است، برای بالا بردن مشارکت مردمی باید زیر ساخت هایی فراهم شود تا مردم برای فعالیت اقتصادی انگیزه لازم را داشته باشند که همه مردم خودشان را مولد در اقتصاد و شریک در پیشرفت کشور بدانند. مؤلفه ششم تأمین امنیت غذا و دارو و خودکفایی و اعمال سیاست هایی برای خودکفایی در این زمینه است. هفتمین مؤلفه، کاهش وابستگی به درآمد نفتی است که اصلی ترین مؤلفه در این زمینه است؛ چراکه وابستگی اقتصاد به درآمدهای نفتی، نرخ ارز را تحت تأثیر قرار می دهد و افزایش نرخ واقعی ارز به عنوان یکی از نشانه های بیماری هلندی است و رقابت پذیری برای تولیدات داخلی قابل صادرات را کاهش می دهد.

هشتمین مؤلفه اصلاح الگوی مصرف از قبیل اصلاح الگوی مصرف انرژی، اصلاح الگوی مصرف منابع در تولید و غیره است که منظور سخت گیری و زندگی ریاضتی نیست بلکه هدف مصرف بر اساس الگویی عاقلانه، مدبرانه و صحیح است. نهمین مؤلفه، فسادستیزی است که لازمه فعالیت های سالم اقتصادی، وجود امنیت اقتصادی است که این مهم از طریق برخورد جدی با مفسدان اقتصادی امکان پذیر است؛ چراکه فساد اقتصادی منجر به دزدیده شدن سرمایه عمومی توسط افراد فاسد، انحراف سرمایه گذاری های عمومی به سمت پروژه هایی که امکان فساد در آنها نیز بیشتر است و یا بدون اینکه بررسی شود که آیا اجرای این پروژه ضرورتی دارد یا نه، می شود و تمام این موارد کاهش رفاه اجتماعی را در پی خواهند داشت و به ضرر تمامی طبقات جامعه است.

آخرین مؤلفه مرتبط را دانش محور بودن اقتصاد، می توان عنوان کرد که اقتصاد دانش بنیان از مهم ترین زیر ساخت های اقتصادی هر کشوری است و اگر این موضوع مهم مورد توجه جدی قرار بگیرد قطعاً چرخه علم تا ثروت کامل می گردد. اقتصاد دانش بنیان، نظام اقتصادی است که در آن تولید و کاربرد دانش، علت اصلی ایجاد ثروت است و کارایی چنین نظامی نیازمند به تعریف ساز و کارها و شناخت عوامل مؤثر بر تولید و استفاده از دانش است که ارتباط بین این عوامل با یکدیگر زمینه را برای عملکرد سایر بخش های اقتصاد فراهم خواهد کرد. اقتصاد دانش بنیان با توجه به ویژگی دانش، باعث فراوانی و رونق اقتصادی می شود.

اسناد بالادستی

۱. اصول و مبانی فقهی حاکم بر اقتصاد اسلامی ۲. اصول سوم و چهل و سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۳. چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی مصوب (۱۳۸۵/۰۹/۱۵) مجمع تشخیص مصلحت نظام ۴. سیاست های کلی برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب (۱۳۸۷/۱۱/۲۱) - مقام معظم رهبری (مدظله العالی) ۵. قانون برنامه پنج ساله توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰) ۶. سیاست های کلی نظام در امور پدافند غیرعامل مرتبط با نظام جامع تأمین نیازهای پایه ای و اساسی (مواد غذایی) عبارتند از: ۷. تأکید بر پدافند غیرعامل که عبارت است از مجموعه اقدامات غیر مسلحانه که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب پذیری، تداوم فعالیت های ضروری، ارتقاء پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن می گردد ۸. طبقه بندی مراکز، اماکن و تأسیسات حائز اهمیت به حیاتی، حساس و مهم و روزآمد کردن آن در صورت لزوم و فرهنگ سازی و آموزش عمومی در زمینه به کار گیری اصول و ضوابط پدافند غیرعامل در بخش دولتی و غیر دولتی، پیش بینی مواد درسی در سطوح

مختلف آموزشی و توسعه تحقیقات در زمینه پدافند غیرعامل (مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۹) ۹. بیانات و سیاستهای ابلاغی مقام معظم رهبری "مدظله العالی" در خصوص اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۴ ۱۳۸۹).

محیط شناسی حوزه تامین کالاهای اساسی:

برای تحلیل وضع موجود، تعیین نقاط ضعف و آسیب پذیری ها، قوت ها، تهدیدات و فرصتها در محیط بیرونی و داخلی با حضور صاحب نظران از دستگاههای اجرایی و بخش خصوصی مصاحبه عمیق صورت گرفته است که نتایج آن بشرح ذیل می باشد. (سند راهبردی پدافند اقتصادی، ۱۳۹۶-۱۳۹۴)

- تهدیدها

۱. تحریم مستقیم غذا، فناوری و نهاده های اصلی تولید محصولات کشاورزی ۲. تحریم غیر مستقیم غذا از طریق تحریم های حوزه تجارت خارجی نظیر تحریم های نفتی، پولی و حمل و نقل ۳. ارزان فروشی و بازارشکنی محصولات کشاورزی با هدف تضعیف تولید داخلی (دامپینگ) ۴. تغییر دادن سبک زندگی و الگوی مصرف غذا با رویکرد تشدید وابستگی و تهدید سلامت جامعه ۵. تحدید منابع آبی از سمت کشورهای بالادست با همکاری آمریکا و رژیم صهیونیستی

- فرصت ها

۱. موقعیت ژئوپلیتیک ایران و قابلیت ایجاد بستر ترانزیت غذایی و تامین امنیت غذایی در شرایط حساس ۲. فرصت کشت فرامرزی در کشورهای همسایه با توجه به نزدیکی با کشورهای پرآب و نیروی اشتغال داخلی ۳. دسترسی به آبهای آزاد و فرصت صیادی محصولات دریایی در حجم انبوه ۴. امکان صادرات با توجه به تقاضای روزافزون و بازار پایدار منطقه ای محصولات کشاورزی

- ضعف ها

۱. وابستگی در تامین غذای اساسی ۲. وابستگی در نهاده ها و فناوری های تولید غذاهای اساسی ۳. نبود سامانه ذخایر راهبردی ۴. نبود شفافیت در جریان تامین غذای اساسی و نبود سلامت در بازار آنها مانند احتکار ۵. تغییر کاربری اراضی کشاورزی ۶. تخریب منابع پایه بالاخص منابع آب ۷. تشدید خشکسالی های دوره ای (تغییر اقلیم) ۸. پراکندگی و خرد بودن اراضی ۹. پایین بودن میزان بهره وری در منابع، نهاده ها و دیگر عوامل اصلی تولید غذا (موثر در عدم خودکفایی) ۱۰. غلبه اقدامات کوتاه مدت برای تامین امنیت غذایی بر سیاست های بلندمدت ۱۱. نابسامانی و ضعف ساختاری مدیریت بخش امنیت غذایی و عوامل تولید کشاورزی نظیر سلامت، آب و تجارت.

- قوت ها

۱. قدرت مقاومت بخش کشاورزی در مقابل تکانه ها و تهدیدات خارجی (آسیب پذیری کم بخش تولید غذا از مخاطرات و تهدیدهای اقتصادی) ۲. ظرفیت بالای اشتغال زایی زنجیره تولید غذا به دلیل پایین بودن نسبت سرمایه گذاری به اشتغال زایی ۳. تنوع اقلیمی و وجود آب و هوای متنوع و چهار فصل و ظرفیت تامین انواع محصولات ۴. مرزهای آبی گسترده و فرصت های زیاد آبی پروری ۵. آب های غیر متعارف و امکان کشت دیم محصولات کشاورزی (سند راهبردی پدافند اقتصادی، ۱۳۹۶-۱۳۹۴).

دفاع جزئی از هویت یک ملت زنده است.

پدافند غیر عامل مثل مصونیت سازی بدن انسان است و از درون ما را مصون می کند. پدافند غیر عامل مجموعه اقدامات غیر مسلحانه ای است که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب پذیری، تداوم فعالیتهای ضروری ارتقای پایداری ملی، و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدام های نظامی دشمن می شود

تاریخچه پدافند غیر عامل

تاریخ بکار گیری اقدامات پدافند غیر عامل به قدمت خلقت انسان است. سات بر روی دین در میان دستاوردهای بشری، هیچ پدیده ای به اندازه تاریخ، انسان را به مرزهای رشد و بلوغ نزدیک نکرده است. یکی از بهترین راههای شناخت هر مساله مطالعه گذشته یعنی تاریخ است انسان ها از طریق پناه گرفتن در غارها، ساختن جوشن و سپر، ایجاد برج و بارو و قلاع محکم و مرتفع، حفر خندق، دیوارهای دفاعی برای دفاع در برابر دشمنان و ادامه ی حیات و بقای خود اقدام می کردند. احداث دیوارها و قلاع دفاعی از بدو حیات بشری تا کنون موجود بوده و ادامه یافته است. و دیوارهای دفاعی بابل، چین، سد دفاعی ذوالقرنین (آیه ۸۵ سوره مبارکه کهف)، آتلانتیک، کرمین، آنتونین، ماژینو، مراکش، لندن، لیما، اورشلیم، برلین، بلفاست، فلک الافلاک، سیلک کاشان، حسنلوی ارومیه، الموت قزوین، تورنگ کرمان، حصار دامغان و... از نمونه های اقدامات دفاعی در جهان و کشور ایران بوده است.

پدافند غیر عامل قبل از انقلاب اسلامی

تشکیل سازمان دفاع غیر نظامی در بهمن ۱۳۳۵ به ۳ معاونت فنی، عملیاتی و آموزش - اداری و مالی و ۵ مدیریت کل و یک مرکز مقابله با حریق پس از تصویب مجلس شورای ملی در تشکیلات نخست وزیری

ماموریت سازمان مذکور :

۱- هدایت، کنترل و پشتیبانی مردم حین حوادث و بلایای طبیعی ۲- کمک، امداد و نجات مصدومین ۳- کاهش آسیب پذیری های کشور در برابر تهدیدات خارجی جدا شدن سازمان یاد شده از تشکیلات نخست وزیری و الحاق آن به وزارت کشور در (۱۸ بهمن ۱۳۳۷).

پدافند غیر عامل بعد از انقلاب اسلامی

منحل شدن سازمان مذکور برابر لایحه شورای انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۵ و الحاق آن به سازمان بسیج ملی، واگذار شدن مسئولیت سازمان به مدیریت حوادث طبیعی غیر مترقبه وزارت کشور - محول شدن سازمان به مدیریت برنامه ریزی سابق - واگذار شدن مسئولیت سازمان به قرارگاه پدافند هوایی خاتم الانبیاء (ص)، شکل گیری کمیته دائمی پدافند غیر عامل در ستاد کل نیروهای مسلح (۸ آبان ۱۳۸۲) به پیشنهاد ریاست ستاد کل و تأیید مقام معظم رهبری، تشکیل ساختارهای ادارات کل پدافند غیر عامل در دستگاههای اجرایی و استان ها و تغییر عناوین معاونت های مهندسی یگان های نیروهای مسلح به معاونت مهندسی و پدافند غیر عامل.

- امنیت ملی (National security)

امنیت ملی به علت تغییر مفهوم قدرت و تهدید دارای تعریف واحدی نمی باشد و تعاریف متعددی از آن به شرح زیر ارائه شده است :

- یک ملت وقتی دارای امنیت ملی است که در صورت اجتناب از جنگ بتواند ارزشهای اساسی خود را حفظ کند و در صورت اقدام به جنگ بتواند آنرا به پیش ببرد (والتر لیپمن)

- اینکه کشورها هیچگونه احساس خطر حمله نظامی، فشار سیاسی یا اقتصادی نکنند و بتوانند آزادانه پیشرفت و توسعه خود را تعقیب نمایند (سازمان ملل).

- عناصر و اجزای امنیت ملی (National Security Elements)

۱- امنیت نظامی (Military security) توانایی یک ملت برای دفاع و حفظ سرزمین و خاک خود

۲- امنیت سیاسی (Political security) توانایی سیاسی و استفاده از ابزار دیپلماسی برای پیشبرد اهداف خود

۳- امنیت اقتصادی (Economic security) وضعیت با ثبات و افق معلوم و روشن از آینده که در آن فرد، جامعه، سازمان و دولت بدون احساس خطر به تولید، توزیع و مصرف ثروت بپردازد. داشتن درآمد سرانه مطلوب، کاهش نرخ تورم، دسترسی به منابع جدید ثروت (ایجاد شغل برای مردم و حفظ آن، امنیت شغلی، خود کفایی، امنیت مالی، سطح تولیدات

داخلی و تناسب واردات و صادرات، حمایت از افراد آسیب پذیر جامعه، داشتن منابع درآمد متنوع برای حمایت از یک زندگی استاندارد حال و آینده فراروی مردم، توانایی افراد خانواده ها و جوامع برای تامین مایحتاج مربوطه خود، بیمه های اجتماعی و درمانی، غذا، مسکن، لباس و در آمد مکفی، ثبات بازارها، تجارت آزاد، نداشتن بدهی). که از منابع جدید ثروت هستند، می باشد.

تغییر ماهیت تهدیدات

جهان هر روز در حال تحول است و درک ما را از تهدیدات و امنیت تغییر می دهد. بعد از سال ۱۹۹۱ چارچوب درک امنیت گسترش یافته است و نه تنها تهدید نظامی بلکه تهدیدات اقتصادی، سایبری، سیاسی، فرم، زیست محیطی، غذایی، انرژی، بیوتروریستی، اگروتوروریستی و سلامت، فرهنگی و اجتماعی، را نیز شامل می شود.

سیاست های کلی نظام در مورد پدافند غیر عامل:

۱- تاکید بر پدافند غیر عامل که عبارت است از مجموعه اقدامات غیرمسلحانه که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب پذیری، تداوم فعالیت های ضروری، ارتقاء پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن می گردد. ۲- رعایت اصول و ضوابط پدافند غیر عامل از قبیل انتخاب عرصه ایمن، پراکنده سازی یا تجمع حسب مورد، حساسیت زدایی، اختفاء، استتار، فریب دشمن و ایمن سازی نسبت به مراکز جمعیتی و حائز اهمیت بویژه در طرح های آمایش سرزمینی و طرح های توسعه آینده کشور. ۳- طبقه بندی مراکز، اماکن و تاسیسات حائز اهمیت به حیاتی، حساس و مهم و روز آمد کردن آن در صورت لزوم. ۴- تهیه و اجرای طرح های پدافند غیر عامل (با رعایت اصل هزینه - فایده) در مورد مراکز، اماکن و تاسیسات حائز اهمیت. ۵- تهیه طرح جامع پدافند غیر عامل در برابر سلاح های غیر متعارف نظیر هسته ای، میکروبی و شیمیایی ۶- دو یا چند منظوره کردن مستحذات، تاسیسات و شبکه های ارتباطی و مواصلاتی در جهت بهره گیری پدافندی از طرح های عمرانی و بویژه در مناطق مرزی و حساس کشور ۷- فرهنگ سازی و آموزش عمومی در زمینه به کارگیری اصول و ضوابط پدافند غیر عامل در بخش دولتی و غیر دولتی، پیش بینی مواد درسی در سطوح مختلف آموزشی و توسعه تحقیقات در زمینه پدافند غیر عامل. ۸- رعایت طبقه بندی اطلاعات طرح های پدافند غیر عامل. ۹- ممانعت از ایجاد تاسیسات پر خطر در مراکز جمعیتی و بیرون بردن این گونه تاسیسات از شهر ها و پیش بینی تهدیدات ایمنی برای آن دسته از تاسیساتی که وجود آنها الزامی است و ممانعت از ایجاد مراکز جمعیتی در اطراف تاسیسات پر خطر با تعیین حریم لازم. ۱۰- حمایت لازم از توسعه فناوری و صنایع مرتبط مورد نیاز کشور در پدافند غیر عامل با تاکید بر طراحی و تولید داخلی ۱۱- به کارگیری اصول و ضوابط پدافند غیر عامل در مقابله با تهدیدات نرم افزاری و الکترونیکی و سایر تهدیدات جدید دشمن به منظور حفظ و صیانت شبکه های اطلاع رسانی، مخابراتی و رایانه ای. ۱۲- پیش بینی ساز و کار لازم برای تهیه طرح های مشترک ایمن سازی و ایجاد هماهنگی در سایر طرح ها و برنامه ها و مدیریت نهادهای مسئول، در دو حوزه پدافند غیر عامل و حوادث غیر مترقبه در جهت هم افزایی و کاهش هزینه ها. ۱۳- ایجاد مرکزی برای تدوین طراحی، برنامه ریزی و تصویب اصول و ضوابط، استاندارد ها، معیارها، مقررات و آیین نامه های فنی پدافند غیر عامل و پیگیری و نظارت بر اعمال آنها.

روش شناسی تحقیق:

این تحقیق کاربردی بوده و با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و استفاده از نظر خبرگان عوامل راهبردی مؤثر در تامین نیازهای پایه ای و اساسی (مواد غذایی) از منظر پدافند غیر عامل تبیین شده اند. به این منظور ضمن کاوش در ادبیات و احصای عوامل مؤثر جهت تولید ادبیات تکمیلی با ۱۵ نفر از خبرگان، اساتید و مدیران ارشد که با اهداف و کارکردهای پدافند غیر عامل نیز آشنایی داشتند مصاحبه عمیق صورت گرفت. سپس جهت تثبیت عوامل احصا شده و همچنین تعیین عوامل داخلی (قوت و ضعف) و عوامل خارجی (فرصت و تهدید) بودن این عوامل از پرسشنامه محقق ساز استفاده کرده و از ۱۰ نفر از نخبگان که هم با اصول تامین نیازهای پایه ای و اساسی (مواد غذایی) و هم با اصول پدافند غیر عامل آشنایی داشتند، برای اعتبار تحقیق، نظر خواهی شد.

تجزیه و تحلیل داده ها و یافته های تحقیق:

عوامل راهبردی مؤثر در تامین نیازهای پایه ای و اساسی (مواد غذایی) از منظر پدافند غیرعامل با توجه به سوال و هدف تحقیق که تبیین عوامل راهبردی مؤثر در تامین نیازهای پایه ای و اساسی (مواد غذایی) از منظر پدافند غیرعامل در محدوده کشور ج.ا.ا. است، با مطالعه و بررسی اسناد بالادستی، مکتوبات و مدارک علمی این عوامل احصا شدند. ولی جهت تکمیل ادبیات با ۱۵ نفر از خبرگان، اساتید و مدیران ارشد نیز مصاحبه شد. این عوامل با توجه به نظام جامع تامین نیازهای پایه ای و اساسی با رویکرد اقتصادی، دسته بندی شدند. جهت تثبیت و تعیین نوع (داخلی یا خارجی) و جنس آنها نظرات خبرگان اخذ گردید که پاسخ گویان با تمام ۷۰ عامل احصا شده موافق بودند. همچنین بر اساس نظر ایشان، این عوامل در دو دسته عوامل داخلی (قوت و ضعف) و عوامل خارجی (فرصت و تهدید) تقسیم شده اند.

روش و ابزار گردآوری اطلاعات

در این پژوهش برای جمع آوری اطلاعات با توجه به ویژگی های موضوع از تکنیک رجوع به اسناد، مدارک، مطالعات کتابخانه ای و همچنین از روش میدانی نیز با استفاده از توزیع پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است.

نتیجه گیری

اگر چه نتیجه تحریم ها از جنبه فشار بر جامعه ایران و به دنبال آن ایجاد تنگنا برای نظام سیاسی کشور از طریق تضعیف امنیت اقتصادی، تا حدودی قابل محاسبه بوده است. اما مطالعه رئالیستی و عینی شرایط جمهوری اسلامی نشان می دهد، این ابزار یعنی تحریم و به قول محافل سیاسی آمریکایی «تحریم های فلج کننده»، برای تحقق هدف نهایی آمریکا تا میزان زیادی ناکارا بوده، کما اینکه هم اینک نیز آمریکا را به عنوان بزرگترین بازنده تحریم نفتی و بانکی ایران مطرح نموده است. در حقیقت، شرایط خاص و متمایز از مقام مقایسه و همچنین ویژگی های منحصر به فرد و ظرفیت های متنوع مردمی، سیاسی و اقتصادی جمهوری اسلامی، از مهم ترین عواملی به شمار می رود که کارآیی و هدف مطلوب غرب از اعمال تحریم ها را با علامت سوال های جدی مواجه کرده و ایران را به نوعی مصونیت و ضربه ناپذیری در برابر تهدیدها و تحریم ها رسانده است. کما اینکه پیامدهای سیاسی و بویژه اقتصادی جبران ناپذیری را نیز ناشی از تحریم ایران برای آمریکا و اروپا و شرکت های بزرگ نفتی و صنعتی در این کشورها به بار آورده است.

رهبر معظم انقلاب اسلامی از سالیان گذشته با هوشمندی کامل نسبت به روند اقتصادی کشور و تحریم های دشمنان با آگاهی بخشی به مدیران اقتصادی و آحاد جامعه ضمن توجه به افشار آسیب پذیر از جهت گیری دولت در تصویب قوانین اقتصادی همچون قانون اصل ۴۴، هدفمندسازی یارانه ها و ابلاغ سیاستهای اقتصاد مقاومتی حمایت جدی کردند.

منابع

- [۱] قرآن کریم، سوره های بقره، نساء، عنکبوت و تکوین
- [۲] نهج البلاغه [دشتی، محمد، ۱۳۸۷، نهج البلاغه. تهران: موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیر المومنین (علیه السلام)
- [۳] تفسیر نور اقرائی، محسن، ۱۳۸۸، تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن
- [۴] صحیفه نور، امام خمینی رحمت الله علیه، ۱۳۶۹، جلد ۱۷ و ۴، مجموعه رهنمودهای امام خمینی (قدس سره) تهیه و تدوین انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، تهران: انتشارات سروش
- [۵] آخوندی، مصطفی، ۱۳۸۱، نظام دفاعی اسلام، مرکز تحقیقات سپاه
- [۶] احسانی مهرزاد و همکاران، ۱۳۹۲، «شناخت و ارتقای بهره وری آب کشاورزی به منظور تامین امنیت آبی و غذایی کشور»، یازدهمین همایش کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران
- [۷] جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ۱۳۶۸، «ترمینولوژی حقوق»، تهران: گنج دانش
- [۸] جلالی، غلامرضا، ۱۳۹۱، «مقدمه ای بر مبانی نظری پدافند غیرعامل با رویکرد تهدیدات جدید»، انتشارات دانشگاه امام حسین (علیه السلام)
- [۹] حافظ نیا، محمدرضا. ۱۳۸۵، «اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. مشهد»، انتشارات پاپلی، چاپ اول
- [۱۰] خوش چهره محمد، ۱۳۸۹، «تأملی ریشه نگر در الگوی استراتژی نیازهای اساسی»، فصلنامه راهبرد یاس، سال دوم، چاپ ششم
- [۱۱] دری نوگورانی، حسین، ۱۳۸۷، «دفاع اقتصادی: جایگاه اقتصاد در دفاع همه جانبه و نقش نیروهای مسلح (با تاکید بر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی)» فصلنامه افاق امنیت شماره چهارم و پنجم
- [۱۲] رضایی، مجید، هاشمی، محمد علی، ۱۳۹۱، «بازخوانی قاعده نفی سبیل با رویکردی به اندیشه امام خمینی (رحمت الله علیه)»، پژوهش نامه متین، ۵۷.
- [۱۳] رنجبر، رحمان، ۱۳۹۱، «نحوه تعامل امنیت غذایی با امنیت ملی»، نشر دفتر تعاونی های تولیدی
- [۱۴] رهبر، فرهاد، خادمی، موسی، (۱۳۸۷)، «تهدیدپذیری اقتصادی تهدیدپذیری هویت ملی مطالعه موردی ایران و کشورهای منطقه»، مطالعات ملی، تهران
- [۱۵] سبجانی، حسن، ۱۳۹۲، «اقتصاد مقاومتی و مؤلفه های آن»، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی
- [۱۶] سیف، اله مراد، (۱۳۸۸)، «تبارشناسی تهدیدات نرم اقتصادی علیه جمهوری اسلامی»، ایران، تهران؛ پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج
- [۱۷] سیف، اله مراد، ۱۳۹۱، «الگوی پیشنهادی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه آفاق امنیت سال پنجم شماره ۱۶.
- [۱۸] عساریان نژاد، حسین، عبدالله خانی، علی، ۱۳۸۵، «تهدید در نظریه های امنیت»، مجله مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۲۷
- [۱۹] کامران، حسن، حسینی امینی، حسن، ۱۳۹۱، کاربرد پدافند غیرعامل در برنامه ریزی شهری و منطقه ای مطالعه موردی: شهریار. فصلنامه علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، شماره ۳۸
- [۲۰] کیانپور و همکاران، ۱۳۸۰، «تغذیه در شرایط اضطراری»، مجموعه مقالات همایش سلامت و بهداشت نظامی، دانشگاه علوم پزشکی بقیه ا...
- [۲۲] ماندل، رابرت (۱۳۷۹)، چهره متغیر امنیت ملی، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- [23] Denton, John A. (1990). Society and the official world: a reintroduction to sociology. Dix Hills, N.Y: General Hall. p. 17
- [24] Lacina, B, (2006): Explaining the Severity of Civil Wars, Journal of Conflict Resolution, No. 50
- [25] Manfred Max-Neef, Antonio Elizalde, & Martín Hopenhayn. with the cooperation of Felipe Herrera, Hugo Zemelman, Jorge Jatobá, Luis Weinstein (1989). "Human Scale Development: An Option for the Future." Development Dialogue: A Journal of International.